

Barbara Bielawna
(Archiwum Państwowe w Poznaniu)

Straty miasta Poznania powstałe w związku z wojną i okupacją niemiecką w latach 1939-1945 - materiały źródłowe w zasobie Archiwum Państwowego w Poznaniu

Podczas II wojny światowej, w wyniku polityki władz hitlerowskich, Poznań poniósł dotkliwe straty biologiczne i materialne. Życie straciło ponad 14 tys. mieszkańców miasta. Około 4 tys. zginęło w bezpośrednich działaniach wojennych, na ponad 2 tys. hitlerowcy wykonali wyroki śmierci, ponad 6 tys. padło ofiarą eksterminacji w więzieniach i obozach, kilkaset zmarło na przymusowych robotach w Rzeszy, ok. 1 tys. straciło życie w wyniku chorób, głodu, ukrywania się itp. Los około 2 tys. osób pozostał nieznany¹. Do tego należy doliczyć wyzysk materialny pracowników – Polaków poprzez przywłaszczenie znacznej części ich zarobków, oraz pracę dzieci na rzecz Niemców. Przede wszystkim jednak społeczeństwo polskie, w tym również Poznaniacy, poniosło niewymierne straty moralne. Uwzględnić należy także zrujnowanie zdrowia i zaniedbanie w poziomie wykształcenia. Strat poniesionych w tych dziedzinach nie da się przeliczyć na złotówki.

W czasie okupacji Poznań doznał również znacznych strat materialnych. Spowodowane to było zarówno eksploatacją ekonomiczną jak i bezpośrednimi działaniami wojennymi. Po wkroczeniu do Wielkopolski Niemcy rozpoczęli proces konfiskaty polskiego mienia. W pierwszej kolejności przejęto obiekty wojskowe i surowce strategiczne, następnie przedsiębiorstwa przemysłowe, transportowe, handlowe i warsztaty rzemieślnicze. W posiadanie niemieckie przeszły również budynki mieszkalne z wyposażeniem, majątki i gospodarstwa rolne. Bezwzględnej konfiskacie podlegały wszystkie zabytki sztuki, zbiory archiwalne i biblioteczne, zarówno państwowe jak i prywatne. Część majątku uległa zniszczeniu, część wywieziono w głąb Rzeszy i nigdy nie odzyskano².

Pewne zniszczenia nastąpiły na skutek nalotów lotnictwa alianckiego na miasto w 1941 i 1944 roku. W różnym stopniu zniszczeniu uległy wówczas hale targowe, w których okupanci ulokowali część zakładów lotniczych Focke-Wulf, budynki uniwersyteckie przy ul. Święcickiego, kościół św. Michała przy ul. Stolarskiej, niektóre obiekty w fabrykach:

---

¹ Cz. Łuczak, Polityka eksterminacyjna. Ludność, Gospodarka, Życie codzienne w: Dzieje Poznania 1918-1945, red. J. Topolski, L. Trzeciakowski, Warszawa – Poznań 1998, t. II., s. 1428; Cz. Łuczak, Dzień po dniu w okupowanym Poznaniu. Poznań 1989, s. 611.

² Cz. Łuczak, Polska i Polacy w drugiej wojnie światowej; Poznań 1993, s. 202

Telefunken i Deutsche Waffen – und Munitionsfabriken (obecny zakład H. Cegielski S.A.), część dworca i warsztaty kolejowe, oraz lotnisko w Krzesinach³.

Największe straty poniósł jednak Poznań w czasie oblężenia miasta w styczniu i lutym 1945 roku. W gruzach legło wówczas Stare Miasto z Ratuszem i Chwaliszewo. Zruiowana została zabudowa terenów położonych pomiędzy śródmieściem a Cytadelą, Cytadela, forty rozmieszczone w różnych punktach miasta. Uszkodzeniu uległy szpitale, szkoły i budynki urzędowe. Spłonęła Biblioteka Raczyńskich ze znaczną częścią zbiorów, Zamek Przemysła z pozostałymi tam archiwaliami. Zniszczono mosty na Warcie, wiadukty oraz tory kolejowe i tramwajowe. Znaczne szkody unieruchomiły: gazownię, elektrownię i wodociągi miejskie.

Ogólne straty miasta obliczono zaraz po wojnie na 45 %. Zniszczeniu lub częściowej dewastacji uległy 5832 budynki, tj. 55 % stanu przedwojennego oraz 360 obiektów przemysłowych. Stan zniszczenia napowietrznej sieci tramwajowej wynosił 80 %, a pojazdów tramwajowych 40 %. Całkowite straty w przemyśle oszacowano na 140 mln, a w całym majątku Poznania na 500 mln zł przedwojennych⁴.

Koordinacją prac w zakresie rejestrowania strat zajmował się ustanowiony Dekretem PKWN z dnia 21 września 1944 roku Resort Odszkodowań Wojennych przemianowany później na Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów⁵.

Do zakresu działania Resortu należało:

1. ustalenie i oszacowanie szkód poniesionych przez: państwo, samorzady, osoby fizyczne i prawne w dziedzinie dóbr materialnych i kulturalnych,
2. udział w akcjach zmierzających do uzyskania odszkodowań od Niemców i ich sprzymierzeńców,
3. udział w międzynarodowych akcjach i organizacjach odbudowy i pomocy związanych ze sprawą szkód wojennych.

Na podstawie zarządzenia Biura Odszkodowań Wojennych z dnia 19 marca 1945 roku utworzono w Urzędzie Wojewódzkim Inspektorat Szkód Wojennych i podległe mu referaty szkód wojennych przy każdym starostwie lub zarządzie miasta wydzielonego⁶. Nowo utworzone komórki organizacyjne rozpoczęły działalność z początkiem kwietnia 1945 roku. Ich zadaniem było przyjmowanie zgłoszeń od mieszkańców miasta lub powiatu na specjalnie opracowanym kwestionariuszu zawierającym podstawowe dane personalne osoby poszkodowanej i wyczerpujące informacje na temat zaistniałej szkody, z wyliczeniem jej

³ W. Maisel, Ewolucja planów urbanistycznych miasta Poznania w latach 1945-1957, w: Kronika Miasta Poznania, Poznań 1958 nr 3, s. 11-22.

⁴ Cz. Łuczak, Polityka eksterminacyjna. Ludność. Gospodarka...s. 1482.

⁵ Dz. U. RP Nr 7, poz. 30 z 1944 r.

⁶ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Wojewódzka Rada Narodowa w Poznaniu, sygn. 31, s. 1

wartości w złotych i w procentach. Właściciel zakładu przemysłowego zobowiązany był dołączyć kwestionariusz B z podaniem ogólnej sumy szkód poniesionych przez firmę. Referaty szkód wojennych zostały zobowiązane do prowadzenia kartotek poszkodowanych.

Zgodnie z „Instrukcją dla Referatów Szkód Wojennych” wojewody poznańskiego z dnia 8 maja 1945 roku akcja odszkodowawcza miała być prowadzona w dwóch etapach:

1. rejestracja i badanie szkód
2. ustalenie wysokości strat według wartości nabywczej złotego w dniu 1 września 1939 roku⁷.

W odniesieniu do strat w ludziach Ministerstwo Administracji Publicznej wydało instrukcję z dnia 9 czerwca 1945 roku, która zakładała rejestrację obywateli polskich dzieląc ich na pięć grup:

1. poległych w działaniach wojennych,
2. zamordowanych na podstawie zarządzeń władz hitlerowskich,
3. zmarłych w więzieniach i obozach,
4. zmarłych na robotach przymusowych
5. zmarłych wskutek odniesionych ran⁸.

Zgodnie z uchwałą Rady Ministrów z dnia 9 stycznia 1947, roku z dniem 1 kwietnia tego roku zlikwidowano Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium RM. Dalszą koordynację działań w kwestii szkód miały prowadzić: w odniesieniu do strat w przemyśle Centralny Urząd Planowania – Departament Międzynarodowych Spraw Gospodarczych, a sprawy szkód osób prywatnych Ministerstwo Administracji Publicznej – Departament Organizacyjny, a dla województw: Szczecin, Wrocław i Olsztyn – Ministerstwo Ziem Odzyskanych – Departament Administracji Publicznej. Ze względów politycznych akcja rejestrowania i szacowania strat wojennych nie została doprowadzona do końca i nie doszło do ostatecznych wyliczeń. W 1952 roku rząd PRL rzekł się reparacji wojennych i bezcelowe było kontynuowanie prac w tej kwestii.

Do tematu szkód wojennych powrócono na początku XXI wieku. Dlaczego akurat w tym momencie podjęto działania mające na celu wyliczenie strat wojennych miasta Poznania? Za podjęciem tego zadania przemawiają dwie przesłanki. Po pierwsze fakt, że mimo upływu 60 lat od zakończenia II wojny światowej Polska i Poznań nie dysponują pełnymi i kompleksowymi danymi określającymi wysokość strat. Ponadto, poza walorami poznawczymi, oszacowanie strat wojennych miasta może posłużyć jako przeciwwaga dla

---

⁷ APP, Starostwo Powiatowe w Międzychodzie 1945-1950, sygn. 26

⁸ Tamże

wysuwanych przez stronę niemiecką roszczeń o zwrot pozostawionego na terenie Polski mienia lub odszkodowań za to mienie. Niewątpliwym bodźcem do działania stał się również opublikowany w listopadzie 2004 roku „Raport o stratach wojennych Warszawy”.

W Poznaniu z inicjatywą w omawianej kwestii wystąpiła Rada Miasta Poznania (radny Tymoteusz Jacyna-Onyszkiewicz), zwracając się dnia 3 lutego 2004 roku z prośbą do Prezydenta Miasta Poznania o rozważenie możliwości przygotowania projektu uchwały określającej zasady oraz tryb szacowania strat, jakie poniosło miasto w wyniku działań wojennych w latach 1939-1945⁹. Komisja Budżetu i Finansów Rady Miasta Poznania uznała za celowe oszacowanie strat miasta wynikających z działań II wojny światowej.

Zarządzeniem nr 331/2005 Prezydent Miasta Poznania powołał Zespół do spraw ustalenia wartości strat pod przewodnictwem prof. dr hab. Andrzeja Saksona¹⁰. Do prac w zespole zaproszono profesorów poznańskich uczelni, dyrektorów placówek naukowych, uznane autorytety z dziedziny historii, historii sztuki, architektury, budownictwa, specjalistów w zakresie wyceny nieruchomości i ubezpieczeń, przedstawicieli organizacji społecznych, radnych Rady Miasta Poznania i pracowników Wydziału Gospodarowania Mieniem Miasta UM Poznania. Zespół zainaugurował działalność na posiedzeniu w dniu 9 maja 2005 roku ustalając szczegółowy zakres i harmonogram prac oraz metody działania. Ustalono, że szacunki dotyczyć będą wartości strat bez względu na formę własności na obszarze miasta Poznania w granicach z 1945 roku.

Aby obliczyć szkody poniesione przez miasto Poznań należało zgromadzić odpowiednie materiały źródłowe. W tym celu niezbędne było przeprowadzenie kwerendy w archiwach, bibliotekach, muzeach i innych instytucjach kulturalnych oraz jednostkach administracji państwowej, samorządowej i kościelnej na terenie miasta oraz w archiwach i urzędach centralnych w Warszawie. Jedną z instytucji, do której Wydział Gospodarowania Mieniem Miasta UM Poznania, jako koordynator prac Zespołu, skierował prośbę o wyszukanie dokumentów pozwalających na oszacowanie strat wojennych Poznania było Archiwum Państwowe¹¹. Wyniki prac prowadzonych w ubiegłym roku stanowią zasadniczy temat niniejszego referatu.

Spośród około 4,5 tys. zespołów akt przechowywanych w naszym Archiwum wytypowano prawie 80 do prowadzenia poszukiwań. Główną uwagę skupiono na dokumentacji wytworzonej w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości. Najbogatszy

⁹ Stanowisko Nr XXXVII/322/IV/12/2004-03-04 Rady Miasta Poznania z dnia 03.02.2004

¹⁰ Zarządzenie nr 331/2005/P Prezydenta Miasta Poznania z dnia 05.05.2005 r. w sprawie powołania Zespołu do spraw ustalenia wartości strat miasta Poznania powstałych w związku z wojną i okupacją niemiecką w latach 1939-1945

¹¹ Pismo WGMMUMP Nr GMM.III/07170-45/05

materiał źródłowy na temat szkód wojennych miasta Poznania zawiera niekompletnie zachowany zespół Zarządu Miejskiego w Poznaniu 1945-1950. W zespole tym można rozróżnić dwie grupy dokumentów do omawianego tematu. Jedną stanowią akta administracyjne poszczególnych wydziałów, które zawierają informacje o stratach poniesionych przez miasto, gromadzone przez urzędników miejskich i prezentowane w formie opisów sprawozdań i zestawień¹². Drugi zupełnie odmienny i objętościowo znacznie obszerniejszy materiał stanowią kwestionariusze dotyczące rejestracji szkód wojennych wypełnione przez mieszkańców miasta i składane w Urzędzie Rejestracji Szkód Wojennych.

Proces spisywania strat wojennych rozpoczęli w Poznaniu przedwojenni urzędnicy miejscy już na początku lutego 1945 roku, jeszcze w czasie oblężenia miasta. Prace kontynuowano po zakończeniu działań wojennych w ramach zorganizowanego Referatu Szkód Wojennych. W kilku teczkach zgromadzono cenny materiał informujący o szkodach niektórych dzielnic miasta. Zamieszczono w nich procentowe dane o zniszczeniach poszczególnych budynków uszeregowane według ulic i numerów posesji oraz krótki opis zniszczeń. Podano również rodzaj budynku: mieszkalny, użyteczności publicznej, przemysłowy, handlowy, gospodarczy. Dokumentacja ta została wykonana w odniesieniu do następujących dzielnic i ulic miasta: Śródka, Ostrów Tumski, Chwaliszewo¹³, Głuszyna, Piotrowo, Sypniewo, Garaszewo, Krzesiny¹⁴, Naramowice, północna część Winiar¹⁵, św. Marcin, Wysoka, Ratajczaka, Mielżyńskiego, Strzelecka, Zielona, Plac Hoovera¹⁶. Do opisów dołączono szkice i plany sytuacyjne ulic z oznaczeniem budynków. Zauważalna jest różnica w wykonaniu dokumentacji: część staranna i dokładna, pozostała niedbała i mało czytelna. Akta omawianego zespołu zawierają również wykazy zniszczonych zabytków (m. in. katedra, kościoły, klasztory, Ratusz, Biblioteka Raczyńskich, pomniki). Zachowała się dokumentacja stanu zniszczeń wewnętrznej i zewnętrznej zabudowy Starego Rynku¹⁷, szkice fasad kamienic, plany sytuacyjne poszczególnych domków budniczych. Przy okazji odgruzowywania miasta i szacowania strat dokonywano również cennych odkryć. W aktach Zarządu Miejskiego przechowywany jest dokument z dnia 5 września 1947 roku pt. „Niezwykłe odkrycie na Starym Rynku” sporządzony przez inż. Czarneckiego¹⁸. Autor informuje o odkryciu kamiennych słupów, które stanowiły część gotyckich podcieni domków

---

¹² APP, Zarząd Miejski w Poznaniu 1945-1950, sygn. 36, 94

¹³ APP, Zarząd..., sygn. 63

¹⁴ APP, Zarząd ..., sygn. 71

¹⁵ APP, Zarząd ..., sygn. 72

¹⁶ APP, Zarząd..., sygn. 77, 93

¹⁷ APP, Zarząd..., sygn. 106, 109, 111

¹⁸ APP, Zarząd ..., sygn. 109

budniczych. W okresie zaborów podcienia zostały zlikwidowane i dobudowano parterowe części sklepików. Dopiero zniszczenia odsłoniły fragmenty dawnej świetności Starego Rynku.

Do dokumentacji dotyczącej odbudowy Starego Miasta dołączono plany sieci wodociągowej, gazowej i elektrycznej, rozplanowanie budynków wokół Rynku, wykazy właścicieli nieruchomości. Wśród dokumentów miejskich zwraca uwagę opinia kolegium rzeczoznawców w sprawie studium rozplanowania śródmieścia z 1945 roku informująca m. in. o odbudowie Ratusza¹⁹ oraz memoriał w sprawie odbudowy Biblioteki Raczyńskich²⁰. Informacje o szkodach wojennych można znaleźć również w sprawozdaniach oraz kosztorysach zabezpieczenia zniszczeń i odbudowy Pałacu Górków, Pałacu Działyńskich, Czerwonej Apteki, planach zagospodarowania przestrzennego dzielnic, planach inwestycyjnych dotyczących np. Parku Wilsona i Parku Kasprowicza. Odnaleziono protokół oględzin wieży kościoła parafii Najświętszego Serca Jezusowego i św. Floriana przy ul. Kościelnej. Cennym źródłem do określenia wielkości strat materialnych jest również korespondencja w sprawie zwrotu zabytków do Kolegiaty Poznańskiej, opis zniszczeń i dokumentacja odbudowy Liceum Żeńskiego im. Dąbrówki²¹ oraz stan uszkodzeń Spółki Drenarskiej Rataje.

Odzwierciedlenie w aktach znajdują również informacje o prowadzeniu przez Niemców planowanej gospodarki zaboru mienia prywatnego mieszkańców Poznania. Świadczy o tym m. in. dokumentacja zniszczeń i odbudowy Domu Handlowego przy ul. Wielkiej narożnik Klasztornej – własność Wacława Żarnowskiego²², oraz doniesienia mieszkańców Krzyżownik: Jana Paczkowskiego i Stanisława Kaczmarka o zburzeniu zabudowań gospodarskich i przeznaczeniu gruntów pod zalesienia²³. Ważnym dokumentem pomocnym przy szacowaniu szkód wojennych miasta Poznania może być budżet miejski na rok 1945/46 z załącznikami, uwzględniający stan majątku komunalnego, planowane koszty usunięcia gruzów i niezbędnych rozbiórek budynków, subwencje i dotacje na zapewnienie najpilniejszych potrzeb Poznaniaków, m. in. uruchomienie szpitali oraz zakładów oczyszczania miasta.

Z zachowanych dokumentów wynika, że procentowe zniszczenia budynków zostały naniesione na plany miasta w skali 1:2000 i pogładowo 1:20 000. Ponadto na piętnastu planach w skali 1:5000 zaznaczono zniszczenia zabudowań położonych na peryferiach

---

¹⁹ APP, Zarząd ..., sygn. 41

²⁰ APP, Zarząd ..., sygn. 74

²¹ APP, Zarząd ..., sygn. 110

²² APP, Zarząd ..., sygn. 104

²³ APP, Zarząd ..., sygn. 77

miasta²⁴. W zasobie Archiwum Państwowego w Poznaniu nie odnaleziono planów opracowanych przez Wydział Techniczno-Budowlany Zarządu Miejskiego w Poznaniu.

Inny rodzaj dokumentów Zarządu Miejskiego stanowią kwestionariusze dotyczące rejestracji szkód wojennych, wypełniane przez mieszkańców miasta, składane i rejestrowane w Urzędzie Rejestracji Szkód Wojennych. W naszym zasobie przechowywanych jest 42837 wniosków oraz materiał statystyczny ze wszystkich arkuszy podsumowujący informacje na temat strat i zniszczeń. Jeden wniosek dotyczy jednego obiektu: posesji, zakładu, instytucji, zabytku itp.²⁵ Każdy kwestionariusz liczący cztery strony zawiera w pierwszej części podstawowe dane personalne osoby poszkodowanej lub nazwę przedsiębiorstwa albo instytucji, oraz informacje na temat czasu i miejsca powstania szkody, imiona i nazwiska dwóch świadków. W dalszej części należało sprecyzować i wyszczególnić rodzaj poniesionych strat: niematerialne (utrata życia, upośledzenia), szkody w gospodarstwie i ruchomościach oraz nieruchomościach, a także spowodowane przez: np. wysiedlenie, konfiskatę, zniszczenie, bezprawne pozbawienia wolności. Do wniosków dołączono niejednokrotnie w postaci załączników zaświadczenia lekarskie, szpitalne, rachunki, fotografie, kosztorysy rzeczoznawców. Szkody i straty podane są w postaci sum pieniężnych lub procentowo. Na koniec umieszczono kwotę żądanego odszkodowania. Właściciele zakładów przemysłowych lub rzemieślniczych zobowiązani byli do wypełnienia dodatkowego kwestionariusza B odnośnie przedsiębiorstwa. Kwestionariusze stanowią bogate źródło informacji o stopniu zniszczenia miasta, stratach zakładów i osób prywatnych -mieszkańców Poznania i ich stanie majątkowym.

Interesujące i o podobnym charakterze źródła do zniszczeń i szkód wojennych miasta Poznania zawiera zespół: Miejska Rada Narodowa w Poznaniu 1945-1950. Najwięcej informacji zawierają plany i sprawozdania Komisji Miejskiej Rady Narodowej. Są to najczęściej ogólne opisy zniszczonej infrastruktury miejskiej, a także bardziej szczegółowe informacje o stanie zniszczeń Ratusza i zamku cesarskiego²⁶.

Cennym dokumentem jest opracowanie administratora parafii farnej ks. Kanonika Józefa Jany na temat odbudowy kolegiaty i planów zagospodarowania jej otoczenia²⁷. Odnaleziono też informacje o uszkodzeniach linii energetycznej w rejonie ul. Dąbrowskiego, stratach wojennych Wytwórni Polskiego Monopolu Tytoniowego²⁸. Akta Komisji Rewizyjnej MRN zawierają również inwenturę Portu Rzecznego i Przeladowni z planami sytuacyjnymi na

²⁴ APP, Zarząd ..., sygn. 36

²⁵ APP, Zarząd ..., sygn. 462 - 890

²⁶ APP, Miejska Rada Narodowa w Poznaniu 1945-1950, sygn. 95, 213

²⁷ APP, Miejska ..., sygn. 97

²⁸ APP, Miejska ..., sygn. 61, 55

których zaznaczono zniszczenia i uszkodzenia zabudowań. W zespole znajduje się też wnioski o kredyt na odbudowę i rozbudowę Biblioteki Raczyńskich od strony Alei Marcinkowskiego.

Niewiele dokumentów do omawianego tematu zawierają akta administracji państwowej szczebla wojewódzkiego. W dokumentacji Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu z lat 1945-1950 zachowały się pojedyncze zarządzenia i korespondencja odnośnie organizacji inspektoratu wojewódzkiego oraz powiatowych i miejskich referatów szkód wojennych.

Wartościowy materiał źródłowy omawiający szkody wojenne w służbie zdrowia zawiera poszyt Urzędu Wojewódzkiego Poznańskiego 1945-1950. Waga tej dokumentacji jest tak duża, ponieważ zachowały się raczej skąpe informacje na temat zniszczeń w tym resorcie. Zebrano tutaj bilanse uszkodzeń budynków, rejestry zrabowanego sprzętu medycznego szpitali, ośrodków zdrowia i przychodni oraz wyposażenia prywatnych gabinetów lekarskich²⁹.

Dokumentacja Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego 1945-1950 nie obrazuje całości strat poniesionych przez szkolnictwo poznańskie. Zachowała się dokumentacja odnośnie zniszczeń budynków: przy ul. Towarowej 23 - narożnik składowej 3 – przedwojennej siedziby KOS oraz proponowanej nowej siedziby – przy ul. Zwierzynieckiej. W odniesieniu do niektórych szkół odnaleziono zestawienia i wykazy uszkodzeń budynków, wywiezionego wyposażenia i pomocy naukowych, spisy utraconych księgozbiorów³⁰. Dotyczy to m.in.: Wyższej Szkoły Budowy Maszyn i Elektrotechniki, Państwowej Szkoły Ogrodniczej, Państwowego Gimnazjum Mechanicznego, Państwowego Liceum Budownictwa, Państwowego Gimnazjum i Liceum im. Kludyny Potockiej.

Wybiórczy, ale cenny materiał źródłowy zawierają sprawozdania i protokoły kontroli stanu prac budowlanych Poznańskiej Dyrekcji Odbudowy 1945-1950, informujące o uszkodzeniach i zniszczeniach zabytkowej zabudowy miasta, kościołów (pobernardyńskiego i Bożego Ciała) oraz pawilonów i hal targowych Międzynarodowych Targów Poznańskich³¹.

Na podstawie akt Miejskiego Przedsiębiorstwa Wodociągów i Kanalizacji 1942-1976 można orientacyjnie ocenić stan uszkodzeń wojennych elektrowni, gazowni, wodociągów i kanalizacji. Odnosi się to zarówno do budynków i urządzeń mechanicznych, jak i instalacji elektrycznej i gazowej, sieci wodociągowej i kanalizacyjnej. W zespole zachowały się sprawozdania z przeglądu urządzeń i przebiegu prac naprawczych mających na celu

²⁹ APP, Urząd Wojewódzki Poznański 1945-1950, sygn. 3220

³⁰ APP, Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego 1945-1950, sygn. 28,35

³¹ APP, Poznańska Dyrekcja Odbudowy 1945-1950, sygn. 70

uruchomienie wymienionych przedsiębiorstw miejskich. Ponadto zachował się inwentarz Zakładów Siły Światła i Wody z 1945 roku zawierający zestawienie wartości nieruchomości, urządzeń i wyposażenia oraz stopień ich uszkodzenia³². Mimo zniszczeń przedwojennych dokumentów miejskich zachował się „*Inwentarz stanu majątkowego miasta Poznania w dniu 31.03.1939 roku*”. Dokument może stanowić odnośnik porównawczy do obliczania szkód w majątku miasta³³.

Sprawozdanie Miejskiej Poznańskiej Kolei Elektrycznej za czas od 12 lutego do 31 grudnia 1945 roku informuje m. in. o stratach materialnych spółki w urządzeniach, taborze i sieci napowietrznej³⁴.

Częściowe informacje na temat zniszczeń portu rzeczno- i taboru pływającego po Warcie można odnaleźć w aktach Okręgowej Dyrekcji Gospodarki Wodnej 1945-1970³⁵, a odnośnie uszkodzeń budynków i wyposażenia urzędów pocztowych w dokumentacji Dyrekcji Okręgowej Poczty i Telekomunikacji 1945-1991³⁶.

Reprezentacyjnym i ważnym z ekonomicznego punktu widzenia przedsiębiorstwem w Poznaniu były i są Międzynarodowe Targi Poznańskie. Tuż po wojnie stały się też obiektem zainteresowań władz centralnych. Ambicją władzy ludowej było jak najwcześniejsze zorganizowanie wystawy i dlatego na cel odbudowy zakładu szybko uruchomiono kredyty bankowe i dotacje Skarbu Państwa. W zespole akt Polska Izba Handlu Zagranicznego Zarząd Międzynarodowych Targów Poznańskich 1946-1963 przechowywana jest dokumentacja pozwalająca na obliczenie szkód wojennych. Są to m. in. bilans otwarcia z inwentaryzacją budynków, hal wystawowych, pawilonów handlowych i innych zabudowań, protokoły oględzin terenu MTP, opisy uszkodzeń i zniszczeń, plany poszerzenia terenów targowych o cmentarze parafii farnej i św. Marcina oraz cmentarz żydowski³⁷.

Innym charakterystycznym obiektem, wpisanym w tradycje miasta jest Bazar. W przechowywanym w naszym zasobie zespole Bazar Poznański S.A. 1900-1982 znajduje się dokumentacja na temat uszkodzeń zabudowań przy ul. Paderewskiego 7 i 8, Alejach Marcinkowskiego 10 oraz Koziej 12, decyzje i korespondencja w sprawie odbudowy,

---

³² APP, Miejskie Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji w Poznaniu, sygn. 30, 62, 66

³³ APP, Wojewódzkie Zjednoczenie Przedsiębiorstw Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Poznaniu, sygn. 1283

³⁴ APP, Miejska Poznańska Kolej Elektryczna, sygn. 1. Zniszczeniu uległo 80 % sieci napowietrznej, 30 % taboru i 5 % torów

³⁵ APP, Okręgowa Dyrekcja Gospodarki Wodnej w Poznaniu, sygn. 26, 45.

³⁶ APP, Dyrekcja Okręgowa Poczty i Telekomunikacji w Poznaniu, sygn. 359, 364, 365.

³⁷ APP, Polska Izba Handlu Zagranicznego, Zarząd Międzynarodowych Targów Poznańskich, sygn. 16, 22-24

częściowe plany kondygnacji³⁸. Zarówno w odniesieniu do MTP jak i do Bazaru odnaleziono informacje o zniszczeniu w czasie okupacji większości przedwojennych archiwów.

Podobny los spotkał nie tylko dokumenty, ale również budynki i wyposażenie zakładów H. Cegielski S.A. Zachowały się pewne informacje dotyczące zniszczeń i szkód wojennych poszczególnych oddziałów fabryki. Charakter produkcji zakładu w czasie wojny spowodował, że szybko został zajęty przez Armię Czerwoną, a następnie Tymczasowy Zarząd Państwowy. Zniszczenia zostały opisane w protokole pierwszego powojennego zebrania Rady Nadzorczej H. Cegielski S.A.³⁹.

Źródła odnośnie szkód wojennych poniesionych przez inne zakłady przemysłowe Poznania zachowały się w niewielkiej ilości. Akta Okręgowego Urzędu Likwidacyjnego zawierają opis zniszczeń firmy Stomil przy ul. Starołęckiej i zakładowej składnicy towarów przy ul. Szewskiej 5⁴⁰. Stopień zniszczeń budynków i urządzeń Wiepofamy przy ul. Średzkiej 6-9 zawiera teczka o sygnaturze 103 zespołu Fabryka Obrabiarek Specjalnych „Ponar-Wiepofama” 1945-1992. W dokumentacji Fabryki Kosmetyków „Pollena-Lechia” 1925-1998 zachowały się: kwestionariusz rejestracji szkód wojennych Fabryki Perfum i Kosmetyków HEZA oraz bilanse i inwentarze z opisem uszkodzeń firmy Pebeco S.A. (sygn. 29, 10). Protokoły oszacowania strat, opisy zniszczeń budynków i urządzeń fabrycznych i biurowych firm: Knorr (ul. Starołęcka) i Maggi (ul. Główna) znajdują się w aktach Poznańskich Zakładów Koncentratów Spożywczych „Amino” 1931-1981 (sygn. 9, 10). W zespole Poznańskich Zakładów Zielarskich „Herbapol” 1929-1975 zachowała się teczka z dokumentami odnośnie szkód firmy R. Barcikowski S.A. „Erbe” (sygn. 94). Szczegółowy opis zniszczeń cegielni w Fabianowie odnaleziono w aktach Prywatnych przedsiębiorstw przemysłowych i usługowych (sygn. 295). Kwestionariusze rejestracji szkód wojennych z załącznikami, karty informacyjne o przedsiębiorstwie, szkice i plany sytuacyjne, korespondencję w sprawie restytucji mienia wywiezionego do Niemiec Fabryki Likierów, Win i Soków „Likwovin” zawiera zespół akt Poznańska Wytwórnia Win 1924-1968 (sygn. 47, 48).

Zbiorowe zestawienia szkód wojennych w przemyśle, handlu i rzemiośle uszeregowane według branż przechowywane są w zespole: Izba Przemysłowo-Handlowa 1919-1951⁴¹. Stopień zniszczeń i stan urządzeń niektórych poznańskich drukarni można określić na podstawie dokumentacji Poznańskich Zakładów Graficznych im. M. Kasprzaka

³⁸ APP, Bazar Poznański S.A. , sygn. 62, 63, 68, 79, 80, 116, 147

³⁹ APP, Spółka Akcyjna H. Cegielski w Poznaniu, sygn. 6

⁴⁰ APP, Okręgowy Urząd Likwidacyjny w Poznaniu, sygn. 78

⁴¹ APP, Izba Przemysłowo-Handlowa w Poznaniu, sygn. 1809

1924-1964. Odnosi się to szczególnie do Drukarni św. Wojciecha. W zespole zawarto również informacje o stratach Fabryki Papieru Malta⁴². Natomiast opis ogólny zniszczeń i kosztorys na odbudowę Kino-Teatru Słońce Stefana Kałamajskiego, wydzierżawiony po wojnie Polskiemu Związkowi Zachodniemu 1910-1951 znajduje się w aktach tegoż Związku⁴³.

W zasobie naszego Archiwum znajdują się też dokumenty na temat zniszczeń i strat niektórych banków i instytucji kredytowych: Banku Związku Spółek Zarobkowych (sygn. 454), Banku Przemysłowców S.A. 1879-1973 (sygn. 186), Poznańskiego Ziemstwa Kredytowego 1945-1956 (sygn. 14, 16), Zachodnio-Polskiego Towarzystwa Kredytowego Miejskiego 1927-1956 (sygn. 722). Akta zawierają opisy i orzeczenia zniszczeń budynków i wyposażenia, zestawienia kosztów związanych z usunięciem szkód.

Szczególnym dokumentem dotyczącym szkód wojennych są sporządzone w 1970 roku listy zamordowanych i zaginionych w czasie ostatniej wojny dziennikarzy poznańskich. Teczka zawiera również zestawienie inwentarza Drukarni Polskiej S.A. z 1939 roku⁴⁴.

Wyliczając szkody wojenne miasta Poznania nie można pominąć dotkliwych strat, jakie poniosło Archiwum Państwowe⁴⁵. Ocalały tylko wywiezione dokumenty, natomiast Zamek Przemysła ze znajdującymi się tam archiwaliami spłonął 29 stycznia 1945 roku w czasie walk o miasto. Akta wywiezione w przeważającej części wróciły z czasem do Archiwum. Zniszczeniu uległy m. in.:

- akta własne Archiwum XIX i XX wieku,
- akta miejskie Poznania i innych miast Wielkopolski, wsi i klasztorów,
- akta administracyjne Obwodu Nadnoteckiego,
- akta władz centralnych Księstwa Warszawskiego
- akta prefektur
- akta hipoteczne, testamentowe, notarialne, katastralne,
- akta policji przedwojennej,
- akta łóż masońskich,
- mapy i plany,
- depozyty i zasoby obce
- biblioteka podręczna.

---

⁴² APP, Poznańskie Zakłady Graficzne im. M. Kasprzaka, sygn. 18

⁴³ APP, Polski Związek Zachodni, sygn. 647

⁴⁴ APP, Wielkopolskie Wydawnictwo Prasowe w Poznaniu, sygn. 382

⁴⁵ K. Kaczmarczyk, Straty archiwalne na terenie Poznania w latach 1939-1945, w: Archeion, T.XXVII z 1957 r.; K. Kaczmarczyk, Archiwum Państwowe w Poznaniu w czasie okupacji niemieckiej, w: Archeion, T. XVII z 1948 r.

Po zakończeniu działań wojennych Archiwum zostało pozbawione znacznej części akt i budynku.

Odrębną dokumentację obrazującą w pewnym stopniu straty wojenne Poznania zawiera zespół Plany i mapy Biura Planowania Przestrzennego 1945-1977. Jednakże w obszernym zbiorze kartograficznym odnaleziono zaledwie kilka z informacjami i naniesionymi danymi o zniszczeniach poszczególnych dzielnic i ulic. Plany w skali 1:1000 i 1:2000 obrazują zniszczenia części miasta, np. fragment śródmieścia czy zabudowę wewnętrzną Starego Rynku.

Cennym źródłem oddającym stan zniszczeń miasta i przedstawiającym wizerunek szkód jest fotograficzna spuścizna Tadeusza Światyły. Pierwsze fotografie zostały wykonane 19 stycznia 1945 roku czyli w przeddzień ucieczki Niemców z miasta, i stanowią chronologiczny zapis życia mieszkańców Poznania oraz stan obiektów miejskich w okresie walk o twierdzę Poznań aż do przejścia miasta w zarząd polski.

Po przeprowadzeniu kwerendy w zasobie Archiwum Państwowego w Poznaniu do tematu: „Straty miasta Poznania...” okazało się, że jest dość znaczna ilość materiałów źródłowych, jednakże rozproszona w dużej liczbie zespołów. Zaledwie w kilku z nich odnaleziono po kilkanaście jednostek aktowych do omawianego zagadnienia. Pozostałe zespoły zawierały jedną – dwie teczki lub nawet jedno – dwa pisma. Najbogatszy i najbardziej wartościowy materiał źródłowy odnaleziono w zespole akt: Zarząd Miejski w Poznaniu. Szczególnie cenną i jeszcze niezbyt wykorzystaną dokumentację stanowią kwestionariusze dotyczące rejestracji szkód wojennych, które stosunkowo niedawno trafiły do naszego zasobu. Należy jednak zdać sobie sprawę, że wyłącznie na podstawie akt przechowywanych w naszym Archiwum nie można dojść do wiarygodnych wyników co do zniszczeń i strat miasta i jego mieszkańców. Powodem jest niekompletność materiałów archiwalnych i często ich szczątkowy charakter. Dopiero zgromadzenie materiału badawczego z różnych źródeł może doprowadzić do całościowych wyliczeń strat wojennych.